

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 17.023.6:364-78

ВИКОРИСТАННЯ МОРАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Кравченко О.П.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Досліджено специфіку етичної складової професійної діяльності фахівців з соціальної роботи. Розкрито важливість морального регулювання соціальної діяльності, яке здійснюють як міжнародні етичні стандарти, так і український Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи. Охарактеризовано зафіксовані в етичному кодексі моральні принципи системи професійної соціальної роботи, а саме: повага до гідності кожної людини, пріоритетність інтересів клієнта, довіра та взаємодія у вирішенні проблем клієнта, доступність послуг, толерантність, конфіденційність. Виховання толерантності визначено як одне з провідних освітніх завдань та як одна з необхідних умов ефективної професійної діяльності фахівця соціальної сфери. Представлено трьохкомпонентну структуру толерантності соціального працівника.

Ключові слова: етика соціальної роботи, етичний кодекс, моральні принципи, довіра, конфіденційність, повага, толерантність.

Постановка проблеми. Соціальні, економічні та політичні перетворення, що відбуваються в українській державі зумовлюють необхідність гуманізації та демократизації всіх сфер суспільного життя, подолання правового нігілізму та моральної кризи, активної гармонізації взаємодії людини з соціальним середовищем, безпосередньо впливають на стан становлення демократичної культури взаємин. У світлі пріоритетного розвитку соціальної сфери українського суспільства на фахівців соціальної роботи покладається завдання реалізації соціальної політики держави, що визначається як допомога людині в подоланні різних форм відчуження (соціальних, психологічних, трудових, економічних, духовних тощо) та відновленні порушених зв'язків в системі соціальних комунікацій. Соціальні працівники мають бути готовими до виконання складних професійних завдань у процесі взаємодії із різними групами клієнтів для надання їм необхідної допомоги і підтримки.

Разом з тим соціальні працівники у своїй щоденній діяльності стикаються з численними етичними проблемами й дилемами, які не визначені правовими нормами, що змушує їх діяти відповідно до своїх моральних знань, переконань і потреб. Соціальний робітник повинен уміти вислухати і зрозуміти, пояснити і довести, запитати і відповісти, вмовити і переконати, створити атмосферу довіри у бесіді і ділового настрою в співбесіді, знайти індивідуальний психологічний підхід до клієнта, розв'язати конфлікт, зняти напругу [6, с. 262]. Це актуалізує значення для соціальної діяльності етики, як науки про мораль, що вивчає закономірності її виникнення, розвитку й функціонування, специфіку та роль у суспільстві, моральні категорії (добро і зло, справедливість і несправедливість, честь, гідність тощо), за допомогою яких формується систему моральних цінностей і традицій, теоретично обґрунтовується певна система моральних принципів поведінки і спілкування.

Отже, зростає рівень вимог до етичної культури фахівця як фактору, що дозволяє соціальному працівнику вийти на високий рівень здійснення професійних функцій і реалізувати соціальні очікування суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відображення основних аспектів проблеми особистості соціального працівника ми знаходимо у працях О. Безпалько, Н. Волкової, М. Галагузової, В. Галузинського, М. Євтуха, І. Зверевої, А. Капської, Л. Коваль, Г. Лактіонової. Науково-педагогічні обґрунтування процесу формування професійної етики, системи цінностей та ідеалів соціальної та соціально-педагогічної роботи, а також етичні вимоги до професіограми соціального працівника посіли центральне місце в сучасних розробках Ю. Аракелова, В. Бочарової, М. Гуслової, Т. Демидової, І. Зінчука, І. Зязюна, Г. Медведєвої, Т. Семігіної, О. Тихомірова, Т. Холостової, Є. Ярської-Смирнової та інших. Питання соціальної та соціально-педагогічної деонтології досліджуються науковцями А. Білинською, А. Бойко, І. Мигович, І. Трубавіною та іншими.

О. Бобир, Г. Васянович, А. Донцов, Т. Мішаткіна, Л. Хоружа розкривають професійну етику в системі прикладного етичного знання, досліджують сутність етики педагога та етикет у професійній культурі педагога. Серед зарубіжних дослідників, предметом вивчення яких були особистісні якості соціальних працівників, слід назвати К. Беккета, Дж. Хегерті, С. Шардлоу, S. Clarke, N. Newendorp, G. Rosenberg та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте питання моральної регламентації професії соціального працівника окреслено лише в загальному вигляді. Немає чітко визначених рекомендацій як, використовуючи моральні принципи, зробити спілкування неконфліктним, запобігти появі стресів, сприяти прогресивному, ненасильницькому спілкуванню при проведенні професійних переговорів, дискусій, бесід, при вирішенні соціальних суперечок тощо.

Мета статті. Виокремити та охарактеризувати моральні принципи етики соціальної роботи, розкрити особливості їх використання у професійній діяльності соціального працівника.

Виклад основного матеріалу. Моральні принципи є однією з форм моральної свідомості, в якій моральні вимоги виражаються найбільш узагальнено. Якщо моральна норма приписує, які вчинки людина може здійснювати, то моральні принципи виражають вимоги суспільства до етичної сутності людини, її призначення, характеру взаємовідносин між людьми. Це змушує фахівця опиратися як на загальнолюдську мораль, так і на професійну деонтологію, тобто систему моральних норм і принципів, вироблених у межах професійного співтовариства та зафіксованих у програмних документах, передусім етичних кодексах.

Моральне регулювання соціальної діяльності в Україні виконують як міжнародні етичні стандарти (наприклад, схвалений ще у 1994 році Міжнародною федерацією соціальних працівників документ «Етика соціальної роботи: принципи і стандарти»), так і український Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи (соціальних працівників і соціальних педагогів). Етичний кодекс України містить етичні принципи діяльності спеціалістів із соціальної роботи – найбільш загальні вимоги, які виражають основні напрями поведінки спеціаліста стосовно того чи іншого суб'єкта відношень, що виникають у процесі соціальної роботи.

Етичний кодекс орієнтує на дотримання таких моральних принципів соціальної роботи, як повага до гідності кожної людини, пріоритетність інтересів клієнта, толерантність, довіра та взаємодія у вирішенні проблем клієнта, доступність послуг, конфіденційність [2].

Чи не найважливішим для роботи соціального працівника з цього переліку є принцип толерантності, що передбачає оволодіння певною філософією толерантності, культурою толерантної свідомості, ставленням до відповідної дійсності, що втілюється в поведінці. Сучасні вчені (В. Андрущенко, І. Бех, А. Богуш, І. Зязюн, Л. Кондрашова, В. Кравець, В. Кузь, В. Лозова, Ю. Мальований, І. Прокопенко, О. Савченко, О. Сухомлинська, Ю. Тодорцева, Н. Ярмаченко та ін.) під толерантністю фахівця розуміють професійно важливу якість, що виявляє свою сутність як здатність сприймати без агресії відмінні від його власних судження, образ життя, характер поведінки, зовнішність і будь-які інші особливості людей, які його оточують у сфері освітнього простору і соціокультурного середовища, шляхом встановлення з ними відносин довіри, співпраці, компромісу, радості, товариськості, співпереживання та психологічного комфорту. Це пов'язується з досягненням особливого авторитету у сфері соціального партнерства, налагодження гармонійних педагогічних стосунків і взаємопорозуміння з новою генерацією підростаючого покоління, з урахуванням зросту її інтелектуальної активності, появою нових навчально-пізнавальних і соціально-психологічних потреб, розширенням особистісних перспектив розвитку в полікультурному середовищі.

Соціальний працівник у своїй роботі зобов'язаний дотримуватися «Декларації при-

ципів толерантності», що була прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року [1], навіть якщо деякі категорії клієнтів не викликають симпатії спеціаліста, а їх політичні, релігійні і національні особливості, поведінкові стереотипи і зовнішність виявляються незвичними. Це означає визнання відмінностей людей, різноманіття клієнтів і вияву терпимості до проявів цього різноманіття, але неможливість нав'язування окремих поглядів, переконань. У статті третій Декларації підкреслено, що особливо увагу слід зосередити на найменш соціально захищених групах, які перебувають у несприятливих соціальних чи економічних умовах, для того щоб надати їм правового та соціального захисту, зокрема в житлових питаннях та питаннях зайнятості, охорони здоров'я, забезпечити повагу до самобутності їхньої культури та цінностей, сприяти їхньому соціальному і професійному зростанню та інтеграції, зокрема засобами освіти. Саме виховання толерантності визначається як одне з провідних освітніх завдань XXI ст. та як одна з необхідних умов ефективної професійної підготовки майбутнього фахівця соціальної сфери.

Структуру толерантності як професійно важливої якості особистості соціального працівника правомірно, як зазначає Ю. Тодорцева, представити у вигляді взаємодії трьох провідних компонентів [5]. Перший, концептуально-ціннісний компонент толерантності у соціальній роботі, виявляється через систему принципів організації соціальної діяльності, серед яких домінуючими є такі: пріоритет гуманістичних цінностей; ідея духовної свободи людини; визнання самобутності й унікальності кожної людини; віра в невичерпні можливості і здібності особистості; повага до людської гідності; відкритість до сприйняття людських цінностей; орієнтація на діалектичний зв'язок розвитку й саморозвитку особистості; терпимість до думок і поведінки інших людей; зорієнтованість на партнерство і співробітництво.

Другий компонент толерантності соціального працівника – особистісно-мотиваційний – виявляється через характер його емоційного ставлення до учасників педагогічної взаємодії, а саме: доброзичливість, ввічливість, щирість, лояльність, стриманість, милосердність, емпатійність, справедливість, терпимість.

Третій, діяльнісно-поведінковий компонент толерантності соціального працівника виявляється через систему способів його педагогічних дій щодо організації, контролю й оцінки якості діяльності учасників соціально-педагогічної діяльності, серед яких: сприймання особистості партнера таким, яким він є; прийняття та розуміння індивідуальності іншої людини; надання недоторканого права особистісної думки; оцінювання особистості згідно Я-концепції; вміння приховувати або пом'якшувати негативні почуття; вміння вибачити іншому помилки чи ненавмисно спричинені неприємності; терпиме ставлення до професійного дискомфорту; вміння володіти собою і йти на компроміс; уміння безконфліктно вирішувати проблемні педагогічні ситуації.

Із принципом толерантності тісно пов'язаний етичний принцип діяльності соціальних працівників, що забезпечує недопускання жодного прояву зневаги до особистості, адже кожна людина

є неповторною та унікальною, має право на самореалізацію, яка не призводить до порушення подібних прав інших людей. Спеціалісти із соціальної роботи надають допомогу кожному, хто звертається до них за захистом, підтримкою, консультацією або порадою без будь якої дискримінації на підставі статі, віку, фізичних або розумових обмежень, соціальної чи расової приналежності, віросповідання, мови, політичних поглядів, сексуальної орієнтації. На соціальні та соціально-педагогічні послуги мають право як громадяни України, так й іноземці, внутрішньо переміщені особи, особи без громадянства, біженці, які проживають в Україні на законних підставах та перебувають у складних життєвих обставинах. Деякі послуги надаються безкоштовно, деякі – за плату, але вони обов'язково повинні бути доступними. Саме про це зазначають принципи доступності послуг та домінантності інтересів клієнтів. Останній принцип означає розуміння соціальним працівником пріоритетності мотивів, причин та цілей клієнта, які через особливий вольовий імпульс та прагнення спрямовують його на моральні дії.

Принцип довіри та взаємодії у вирішенні проблем клієнта вимагає від спеціаліста співпраці з клієнтами, намагаючись розв'язати будь-які завдання, з якими вони стикаються. Такий принцип заснований на доброзичливому ставленні до проблем клієнта, що засновується на впевненості у його чесності, правоті, готовності вирішувати будь-які труднощі, за умови взаємних договорів. Соціальний працівник визначає проблеми клієнта спільно із ним, спонукає до самостійного прийняття рішення, але при цьому несе відповідальність за наслідки, що були спровоковані цим рішенням. Адже, як правило, клієнт дбає тільки про свої вигоди, а спеціаліст повинен враховувати наслідки від прийнятого рішення для всього суспільства [3]. Зрозуміло, що дотримання даного принципу та розвиток таких моральних якостей, як доброчесність, порядність, відповідальність є обов'язковими для майбутнього фахівця.

Соціальний працівник завжди має пам'ятати про принцип конфіденційності, а у взаєминах із клієнтом з великою повагою відноситися до нього, не в якому випадку не обмежуючи його волю, не ущемляючи його права. Основною вимогою принципу конфіденційності є гарантія нерозповсюдження інформації, отриманої від клієнта, про суть його проблеми і всього, що її стосується. Адже тільки якщо клієнт впевнений у тому, що його проблема буде зберігатися в таємниці, може мати місце позитивний результат, як у спілкуванні, так і в цілому при вирішенні проблеми. Крім того, такий підхід до взаємодії соціального працівника і клієнта забезпечує не тільки етичну сторону професійної діяльності, а й юридичну, що виражається у кримінальній відповідальності фахівця за недотримання професійної таємниці, що призвело до правопорушення клієнта.

Визначальною рисою соціальної діяльності є повага, яка передбачає справедливість, рівність прав, довіру до людини, уважне та ввічливе ставлення до її прагнень, чуйність, делікатність, скромність.

Вчені зазначають, що «повага до особистості має багато форм. У різних соціальних культурних групах існує багато різноманітних засобів прояву поваги. Треба враховувати, що вважається ввічливим і тактовним у групах, які відрізняються від нашої власної групи» [4, с. 9]. Порушенням цього принципу є фізичне насилля, зневажливе ставлення, несправедливість, нерівність, грубість, психологічний тиск та травмування тощо.

Фахівці соціальної сфери повинні прагнути до створення умов для найвищої міри свободи кожної особистості, використовуючи всі можливі види експлуатації. Але тільки заслуживши довіру клієнта, спеціаліст може надіятися, що останній відкриє перед ним свою душу цілком, нічого не ховаючи. У будь-якому випадку соціальний працівник повинен слухати клієнта дуже уважно, показуючи це навіть зовні, ні в якому разі не перебиваючи клієнта. Звідси необхідність формування таких професійних особистісних якостей, як терплячість, витримка, таких професійних вмінь, як здатність розуміти іншого, слухати його. Клієнта варто приймати, насамперед, як людину, ким би він не був, а не як представника яких-небудь шарів населення. Надзвичайно важливими для практичної соціальної роботи є віра в здатність людини до змін, прийняття відмінностей і різноманітностей, запобігання соціальному виключенню людей тощо.

Висновки і пропозиції. Отже, спеціаліст соціальної сфери не лише зобов'язаний знати технологію своєї професійної діяльності, а й вміти здійснювати процес суб'єкт-суб'єктної особистісної взаємодії з різними людьми, в різних сферах діяльності, в різних соціумах. Це дозволяє говорити про специфіку етичної складової професійної діяльності фахівця з соціальної роботи.

Етика соціальної роботи відображається через цілісну систему моральних принципів. Передбачається, що соціальні працівники беруть до уваги всі принципи стосовно тієї чи іншої ситуації, в якій реалізується їх професійна діяльність. Звичайно, самі по собі моральні принципи, зафіксовані в етичному кодексі, не є точним алгоритмом в усіх можливих ситуаціях професійної діяльності. Проте вони передбачають загальні правила поведінки і забезпечує базу для суджень про етичні дії. Першочергового значення тут набуває глибоке усвідомлення принципів-цінностей, коли вони стають життєвими орієнтирами людини, формують її життєву філософію та керують практичною професійною роботою. Тому одним із визначальних моментів професійного становлення майбутнього соціального педагога є засвоєння у процесі фахової підготовки моральних принципів професійної діяльності, що обумовлюють специфічні професійні проблеми, зокрема, проблему моральної відповідальності перед клієнтом, колегами, спеціальністю і суспільством.

Перспектива подальших розвідок у даному напрямку пов'язана із вивченням структури та системи норм етичної поведінки у соціальній роботі, розробкою шляхів формування професійно-етичної культури майбутніх соціальних працівників у навчальному процесі ВНЗ.

Список літератури:

1. Декларація принципів толерантності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://edu.helsinki.org.ua/files/docs/1272481866.doc> – Назва з екрана.
2. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України // Соціальна політика і соціальна робота. – 2003. – № 1. – С. 16-22.
3. Москальова Л. Ю. Етика соціально-педагогічної діяльності: Електронний навч.-метод. комплекс / Л. Ю. Москальова, В. В. Осадчий, П. С. Алипов. – Мелітополь, 2010. – Режим доступу: URL: <http://lib.mdpu.org.ua/e-book/eBook/official/index.htm> – Назва з екрана.
4. Пічкарь О. П. Соціальна робота за рубежом: Велика Британія (метод. розробка до курсу «Соціальна робота за рубежом») / О. П. Пічкарь, М. М. Дідик. – Ужгород, 2001. – 47 с.
5. Тодорцева Ю. В. Педагогіка толерантності: методичні рекомендації / Ю. В. Тодорцева. – Одеса: ПНЦАПНУ, 2004. – 90 с.
6. Фирсов М. В. Теория социальной работы: учебное пособие / М. В. Фирсов, Е. Г. Студенова. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 432 с.

Кравченко Е.П.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОРАЛЬНЫХ ПРИНЦИПОВ В СИСТЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ

Аннотация

Исследована специфика этической составляющей профессиональной деятельности специалистов по социальной работе. Раскрыта важность нравственного регулирования социальной деятельности, которое осуществляют как международные этические стандарты, так и украинский Этический кодекс специалистов по социальной работе. Охарактеризовано зафиксированные в этическом кодексе моральные принципы в системе профессиональной социальной работы, а именно: уважение к достоинству каждого человека, приоритетность интересов клиента, доверие и взаимодействие в решении проблем клиента, доступность услуг, толерантность, конфиденциальность. Воспитание толерантности определено как одно из ведущих образовательных задач и как одно из необходимых условий эффективной профессиональной деятельности специалиста социальной сферы. Представлено трехкомпонентную структуру толерантности социального работника.

Ключевые слова: этика социальной работы, этический кодекс, моральные принципы, доверие, конфиденциальность, уважение, толерантность.

Kravchenko O.P.

Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
named after Hryhorii Skovoroda

USE OF MORAL PRINCIPLES IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL SOCIAL WORK

Summary

The specificity of the ethical component of professional activity of specialists in social work is investigated. The importance of moral regulation of social activity that implements both international ethical standards and the Ukrainian Code of Ethics for social work specialists is disclosed. The moral principles fixed in the ethical code of the system of professional social work are characterized, namely: respect for the dignity of each person, priority of the client's interests, trust and interaction in solving client problems, accessibility of services, tolerance and confidentiality. Tolerance education is defined as one of the leading educational tasks and as one of the necessary conditions for an effective professional activity of a specialist in the social sphere. A three-component structure of the social worker's tolerance is presented.

Keywords: ethics of social work, ethical code, moral principles, trust, confidentiality, respect, tolerance.